

Elżbieta Loska

- ▶ Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
(Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland)
- ▶ e-mail: e.loska@uksw.edu.pl
- ▶ ORCID: 0000-0001-6838-7721

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.01.01

PONTYFIKOWIE – PRAWO I POLITYKA

Abstrakt

Artykuł poniższy ma na celu poprzez analizę literackich i prawniczych tekstów źródłowych pokazanie głównych ról, jakie odegrali w okresie republiki rzymskiej członkowie kolegium kapłańskiego pontyfików. Ich funkcje sakralne, takie jak prowadzenie kalendarza *dies fasti* i *nefasti* czy wydawanie dekretów w sprawach dotyczących ekspiacji w przypadku pojawienia się niekorzystnych znaków lub błędów rytualnych podczas sprawowania funkcji publicznych przez urzędników, niejednokrotnie przeplatały się z polityką. Takie błędy, jak wierzyli Rzymianie, mogły spowodować na przykład klęskę w walce. Wskazuję też na procedurę postępowania w przypadku wystąpienia błędu rytualnego. Pontyfikowie brali też udział w wyborze i inauguracji kapłanów, także z innych kolegiów. Odgrywali oni również istotną rolę w procedurze adrogacji – wiele informacji na temat ich zadań zachowało się w mowie Cicerona *De domo sua*. Niezmiernie istotną funkcją kolegium pontyfików była interpretacja prawa – nie tylko sakralnego, lecz także prywatnego. Poruszam ponadto kwestię *ius Papirianum* – zbioru prawa, którego opublikowanie przypisywane bywa pierwszemu republikańskiemu zwierzchnikowi kolegium pontyfików.

Najwięcej informacji o działalności kolegium pontyfików znaleźć można w tekstach literackich, głównie w *Ab Urbe condita* Tytusa Liwiusza. Prawnicze teksty dotyczące pontyfików zachowały się w Digestach, najbardziej znany jest chyba fragment *Enchiridionu* Pomponiusa. Jurysta podkreślił ich rolę w interpretacji prawa oraz *legis actiones*. O kolegium wspomniał także Gaius w *Instytucjach*.

Słowa kluczowe: pontyfikowie, legislacja, republika rzymska, magistratura

PONTIFICAL COLLEGE – LAW AND POLITICS

Abstract

Through the analysis of literary and legal source texts, the following article aims to show the main roles played by members of the priestly college of pontiffs during the Roman Republic. Their sacred functions, such as managing the *dies fasti* and *nefasti* calendar, or issuing decrees on matters relating to expiation in the event of unfavourable signs or ritual errors appearing during the performance of public functions by magistrates, were often intertwined with politics. As the Romans believed, such errors could result in a defeat in a battle. Additionally, the article indicates the procedure to be followed in the event of a ritual error. Pontiffs also took part in the election and inauguration of priests, including those from other colleges. Moreover, they played an important role in the *adrogatio* procedure – a lot of information about their tasks is preserved in Cicero's *De domo sua* speech. The interpretation of the law – not just sacred but the private one too, was an extremely important function of the college of pontiffs. I also raise the issue of *ius Papirianum* – a collection of legal regulations the publication of which is sometimes attributed to the first Republican head of the college of pontiffs.

Most information about the activities of the college of pontiffs can be found in literary texts, mainly in Titus Livius' *Ab Urbe condita*. The legal texts concerning the pontiffs are preserved in the Digest, the most famous being probably a fragment of Pomponius' *Enchiridion*. The jurist emphasised their role in the interpretation of the law and *legis actiones*. The college was also mentioned by Gaius in his *Institutes*.

Key words: pontiffs, legislation, Roman Republic, magistrature

1. Wstęp

Rzymskim kolegium kapłańskim kojarzonym zawsze z interpretacją i stosowaniem prawa, zarówno zwyczajowego, jak i stanowionego, byli pontyfikowie¹. Byli oni jednym z najstarszych kolegiów kapłańskich w Rzymie, ich powołanie przypisywane jest królowi Numie Pompiliuszowi². Na czele kolegium pontyfików stał *pontifex maximus*³.

¹ Zob. chociażby A. Schiavone, *Prawnik*, [w:] *Człowiek Rzymu*, red. A. Giardina (tłum. P. Bravo), Warszawa 1997, s. 109.

² Plut., *Num.* 9; Liv. 1,20,5. A. Gillmeister, D. Musiał, *W cieniu Kapitolu. Religia starożytnych Rzymian*, Kraków 2012, s. 41 i nast.

³ O historii tego kolegium kapłańskiego i funkcjach jego zwierzchnika por. też H. Kowalski, *Pontifex maximus w religii i państwie rzymskim*, „Vox Patrum” 2004, nr 24, s. 19–31.

Informację o najstarszych kolegiach przekazał gramatyk Festus:

Fest. 198L: *Ordo sacerdotum aestimatur deorum ordine, ut deus maximus quisque. Maximus videtur Rex, dein Dialis, post hunc Martialis, quarto loco Quirinalis, quinto pontifex maximus.*

Kolejność urzędów kapłańskich zaprezentowana przez Festusa wydaje się na pierwszy rzut oka dziwna, ponieważ umieścił on *pontifex maximus* na piątym miejscu, a był on głową kolegium, którego członkami byli wymienieni wcześniej *rex sacrorum* i flaminowie. Odpowiedzi dostarcza uważna lektura tekstu. Nie jest to po prostu wyliczenie kapłanów. Porządek ten miał odzwierciedlać ważność bóstw, a, jak napisał, każde bóstwo było najważniejsze. Miejsce w kolejności nie miało zatem znaczenia, miało je natomiast pojawienie się *pontifex maximus* wśród najważniejszych kapłanów. Jak postaram się pokazać, ugruntowana pozycja sakralna *pontifex maximus* nie przeszkodziła, a wręcz pomogła w politycznej władzy jego urzędu.

2. Kalendarz

Kolegium pontyfików ogłaszało na początku każdego roku kalendarz *dies fasti* (dni, w których można było podejmować działania w sferze prawa publicznego i prywatnego) i *nefasti* (kiedy od takiego działania należało się powstrzymać, bo byłoby to naruszeniem *pax deorum*)⁴. O tym, że działalność pontyfików miała przynajmniej pośredni wpływ na legislacyjną działalność urzędników i zgromadzeń ludowych, świadczą zachowane teksty źródłowe:

Varro, l. l., 6,29: *Dies fasti, per quos praetoribus omnia verba sine piaculo licet fari; comitiales dicti, quod tum ut in Comitio esset populus constitutum est ad suffragium ferendum, nisi si quae feriae conceptae essent, propter quas non liceret, ut Compitalia et Latinae.*

Antykwarysta wyjaśnił w tym fragmencie, że *dies fasti* to dni, kiedy pretor może wypowiadać wszelkie słowa bez konieczności złożenia ofiary. Oznacza to, że mógł on normalnie podejmować czynności swojego urzędu, jak choćby wyzwalanie niewolników, układanie formułek procesowych czy też podejmowanie inicjatywy ustawodawczej w zgodzie z prawem boskim. Natomiast zwoływać i przewodniczyć

⁴ Por. Macr., *Sat.*, 1,16,14. W. Warde Fowler, *The Religious Experience of the Roman People. From the Earliest Times to the Age of Augustus*, London 1911, s. 279 i nast.

zgromadzeniom ludowym mógł pretor wyłącznie w *dies comitiales*. Wedle słów Warrona tylko wtedy bowiem lud mógł się zbierać, żeby oddać głos. Komicjów nie należało natomiast zwoływać w dni świąt religijnych, takich jak *Compitalia* czy *Feriae Latinae*.

Wzajemny stosunek *dies fasti* do *comitiales* wyjaśnił Makrobiusz w Saturnaliach:

Macr. 1,16,14: *Fasti sunt quibus licet fari praetori tria verba sollemnia, do dico addico; his contrarii sunt nefasti: comitiales sunt quibus cum populo agi licet; et fastis quidem lege agi potest, cum populo non potest, comitalibus utrumque potest.*

Powtórzył on w zasadzie informację przekazaną przez Warrona. Dodał natomiast od siebie to, co z tekstu antykwarysty wynikało jedynie pośrednio. Zarówno w *dies fasti*, jak i *comitiales* można było podejmować czynności związane z sądownictwem, współdziałać z ludem pretor mógł zaś jedynie podczas tych ostatnich. Łączne odczytanie tych tekstów wyraźnie potwierdza także przyjęty w nauce prawa rzymskiego pogląd, że wszelkie *dies comitiales* należały do *dies fasti*⁵.

Wissowa⁶ i w ślad za nim Szemler⁷ stwierdzili, że wyłączne prawo do wyznaczania dni, w których mogły się odbywać zgromadzenia ludowe i głosowanie na nich, kiedy należy składać ofiary, a także kiedy senat mógł wydawać wiążące decyzje, nadała kolegium pontyfików dopiero *lex Acilia de intercalando* uchwalona w 191 roku przed naszą erą⁸ na wniosek konsula Maniusa Aciliusa Glabryona⁹. Jednak powoływane przez nich źródła¹⁰ mówią wyraźnie tylko o możliwości regulacji przez pontyfików długości trwania roku poprzez wstawianie miesięcy interkalarnych. Mogli to czynić wedle swojego uznania – dotyczyło ono zarówno samego wstawienia miesiąca interkalarnego, jak i czasu jego trwania – co doprowadziło do nadużywania tego uprawnienia w celach politycznych¹¹. Wydaje się także, że ustawa ta, jeśli w ogóle dotyczyła kwestii *dies fasti*, mogła wyłącznie potwierdzać uprawnienie pontyfików do ich wyznaczania.

⁵ Por. T. Zieliński, *Religia Rzeczypospolitej Rzymskiej*, Toruń 2000, s. 124.

⁶ G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1912, s. 513.

⁷ G.J. Szemler, *Religio, Priesthoods and Magistracies in the Roman Republic*, "Numen" 1971, nr 18.2, s. 107.

⁸ G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912, s. 273.

⁹ Na temat tej ustawy zob. W. Kosior, *Reformy rzymskiego kalendarza – uwagi do badań nad prawem rzymskim*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2019, nr 17.3, s. 58 i nast. O wątpliwościach co do inicjatywy ustawodawczej: K. Sandberg, *Magistrates and Assemblies. A Study of Legislative Practice in Republican Rome*, Rome 2001, s. 60.

¹⁰ Macr. Sat., 1,13,21–1,14,1; Amm. Marc. 26,1,12; Cens. 20,6; Sol. 1,43.

¹¹ Przykłady takiego zachowania podaje W. Kosior, op. cit., s. 59.

Pontyfikowie mogli wpływać na aktywność prawodawczą i polityczną magistratur i ludu rzymskiego, układając kalendarz decydujący o niej. Ten wpływ mógł teoretycznie dotyczyć na przykład nie tylko strony technicznej wyboru magistratur, czyli tego, czy urzędnik może tego dnia zgłosić swoją kandydaturę i czy można zwołać *comitia* wyborcze, lecz także pośrednio wpływać na długość kadencji urzędnika, wstawiając, bądź nie, miesiące interkalarne. Zachowane źródła nie pozwalają ustalić, czy personalia urzędników miały obok kwestii sakralnych wpływ na decyzję kolegium w tej kwestii.

3. Interpretacja prawa sakralnego

Teksty źródłowe oprócz przedstawienia niewątpliwie istotnej funkcji prowadzenia kalendarza wskazują na rolę pontyfików jako interpretatorów prawa. Byli oni, co w zasadzie oczywiste, traktowani jako kolegium eksperckie w sprawach sakralnych. Kilka najciekawszych, moim zdaniem, przykładów omawiam poniżej. Warto od nich zacząć, pamiętając, że prawo sakralne to nie jedyna gałąź prawa, którą pontyfikowie się zajmowali.

Po klęsce wojsk Gaiusa Flaminius nad jeziorem Trazymeńskim w 217 roku przed naszą erą, gdzie śmierć poniósł sam konsul, dyktatorem został Quintus Fabius Maximus. Na zwołanym przez siebie posiedzeniu Senatu przypisał klęskę konsula nie jego niekompetencji w sprawach wojskowych, lecz błędom w rytuałach sakralnych i interpretacji auspicjów (*neglegentia caerimoniarum auspiciorumque*¹²) W związku z tym zalecił konsultację ksiąg Sybillińskich. *Decemviri sacris faciundis* po sprawdzeniu ksiąg poinformowali Senat, iż miały miejsce błędy przy formułowaniu ślubowania składanego Marsowi przed wojną, w związku z czym należy sformułować je ponownie. Zalecili także szereg rytuałów ekspiacyjnych, takich jak igrzyska ku czci Jowisza czy *lectisternium* ku czci bóstw. Za radą kolegium pontyfików (*ex collegii pontificum sententia*¹³) ich realizację senat zlecił pretorowi Markowi Aemiliusowi¹⁴.

¹² Liv. 22,9,7.

¹³ Liv. 22,9,11.

¹⁴ Ze źródeł, które przeanalizował L. Franchini, *Voti di guerra e regime pontificale della condizione. La riforma del 200*, "Diritto@Storia" 2005, nr 4, <https://www.dirittoestoria.it/4/Tradizione-Romana/Franchini-Voti-di-Guerra.htm> (dostęp: 26.09.2025), wynika, że w takich przypadkach powszechną praktyką było wskazanie przez Senat urzędnika, który miał się skonsultować z pontyfikami.

Pretor z kolei zwrócił się do kolegium w celu ustalenia kolejności i priorytetu działań podejmowanych, by przebłagać bóstwa. Zwierzchnik kolegium, Lucius Cornelius Lentulus, nakazał zwołanie ludu, bowiem tylko zgromadzenia mogły nakazać ślubowanie ceremonii *Ver Sacrum*, uznaną przez niego za najpilniejsze działanie, które trzeba podjąć w celu zapewnienia bezpieczeństwa Rzymowi.

Ekspertyzy sakralnej pontyfików szukał Cyncero, kiedy Klodiusz pozbawił go gruntu, na którym stał jego dom, zburzył go, a następnie powierzył bogini Libertas¹⁵. Szczegółowy opis tych wydarzeń zachował się w mowie Cyncerona *De domo sua*. Orator nie oparł się jednak przy tym pokusie pouczenia kolegium o prawie pontyfikalnym. Po pierwsze pokreślił, że przy adrogacji Klodiusza (dzięki której Klodiusz mógł ubiegać się o trybunat plebejski, co w rezultacie doprowadziło do wygnania Cyncerona i zburzenia jego domu) kolegium pontyfików nie przeprowadziło wymaganej *spectio* zanim zwołano *comitia curiata*¹⁶. Po drugie orator przypominał kapłanom, że adrogacja nie została przeprowadzona zgodnie z prawem pontyfikalnym¹⁷, między innymi dlatego, że nie została dokonana tak, aby nikt nie umniejszał ani godności rodu, ani obrzędów związanych z jego rytami sakralnymi¹⁸. Jednak nawet i on podkreślił, że to pontyfikowie wprowadzili regulacje prawa publicznego dotyczące dedykowania świątyń. Zrobili to, uwzględniając zarówno własne obrzędy, jak i wolę ludu¹⁹.

Jak przekazał Augustyn w swoim *De civitate Dei*, to pontyfikom Rzymianie zawdzięczali wprowadzenie *ludi scaenici*, które w okresie Republiki stały się chyba ich ulubioną bezkrwawą rozrywką:

Aug., Civ. Dei 2,8: *Nam ingrauescente pestilentia ludi scaenici auctoritate pontificum Romae primitus instituti sunt.*

Przekaz Liwiusza dotyczący pierwszych igrzysk scenicznych²⁰ nie precyzuje, kto konkretnie zadecydował o sprowadzeniu aktorów do Rzymu i próbie załagodzenia gniewu bóstw

¹⁵ Por. E. Loska, *Rola kapłanów przy adrogacji w okresie republiki a przypadek Publiusza Klodiusza*, „Studia Prawnicze KUL” 2022, nr 3, s. 70 i nast. (61–76).

¹⁶ Cic., *dom.* 34–35 i 38.

¹⁷ Cic., *dom.* 36: *nego istam adoptionem pontificio iure esse factam.*

¹⁸ Cic., *dom.* 36: *... et ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum aut de sacrorum religione minuatur...*

¹⁹ Cic., *dom.* 136: *Sed ut revertar ad ius publicum dedicandi, quod ipsi pontifices semper non solum ad suas caerimonias, sed etiam ad populi iussa accommodaverunt.*

²⁰ Liv. 7,2,1.

za pomocą przedstawień teatralnych. Wynika z niego jednak, że były one częścią ceremonii sakralnej. Trudno, niestety, wyrokować, czy Augustyn zatem wiedział coś, do czego dostępu nie miał Liwiusz, czy ekstrapolował wiedzę o charakterze ceremonii na jej organizatorów, czy też miał na myśli konkretnie pontyfików czy w ogólności kapłanów.

Na temat kosztów igrzysk zachował się ciekawy przekaz u Liwiusza. Przy okazji swojego triumfu w 189 roku przed naszą erą Marek Fulwiusz przypomniał Senatowi, iż w dniu, w którym zdobył Ambrację, złożył ślubowanie, że wyprawi *ludi* ku czci Jowisza Najlepszego Największego. Oznajmił też, że otrzymał na ten cel 100 funtów złota i chciałby je oddzielić od sumy, którą złoży w skarbcu po triumfie. Senat wtedy nakazał zwrócić się do kolegium pontyfików z pytaniem, czy jest konieczne przeznaczenie całej tej sumy na urządzenie igrzysk. Pontyfikowie odpowiedzieli wtedy, że suma przeznaczona na *ludi* nie ma żadnego znaczenia²¹. Wydaje się to wskazywać na fakt, że największe znaczenie, zdaniem kolegium, miała intencja dotrzymania ślubu złożonego bóstwu. Senat pozostawił decyzję w rękach Fulwiusza, zabronił mu jednak przekroczyć sumę 80 tysięcy sesterców. Pontyfikowie wydawali także dekryty związane z prawem sakralnym nakazujące chociażby ekspiację w określonych sytuacjach²².

4. Pontyfikowie a prawo prywatne

Pontyfikowie jednakowoż nie zajmowali się wyłącznie prawem sakralnym. W słynnym tekście z Digestów Pomponiusz przekazał istotną informację na temat działalności pontyfików w prawie archaicznym:

D. 1,2,2,6 (Pomp. l.s. enchir.): [...] *omnium tamen harum et interpretandi scientia et actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoquo anno praeesset privatis.* [...]

Jurysta wskazał, że w prawie archaicznym to pontyfikowie właśnie znali i interpretowali prawo oraz wynikające z niego skargi. Proces legisakcyjny, i tak bardzo sformalizowany, był przez to jeszcze trudniej dostępny²³. Spośród członków kolegium wybierany był

²¹ Liv. 39,5,9–10.

²² Przykładowo: Liv. 24,44,7–9; Liv. 27,4,15; Liv. 27,37,4.

²³ Por. m.in. A. Tarwacka, *O początkach prawa i wszystkich urzędów oraz o następstwie prawników. 2 tytuł 1 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, nr 3.1, s. 226 (197–242).

jeden kapłan, który, jak przekazuje tekst, przewodził osobom prywatnym²⁴. Wydaje się, że chodzi tu o kapłana, który udostępniał w razie potrzeby swoją wiedzę na użytek zawierania czynności prawnych czy też procesu. Dopiero w 304 roku przed naszą erą *legis actiones* i kalendarz sądowy zostały upublicznione. Stało się to możliwe, kiedy skryba Gaius Flavius ukradł przepisywaną księgę Appiusa Claudiusa i przekazał ją ludowi²⁵. Przekaz jurysty wskazuje jednak, że pontyfikowie zajmowali się także prawem prywatnym.

Pierwszy republikański *pontifex maximus*, Gaius Papirius²⁶, miał być twórcą zbioru *leges regiae*, najstarszych regulacji prawnych, przypisywanych królom Rzymu²⁷, który to zbiór na jego cześć nazwano *ius Papirianum*. Ściślej jeszcze, miał powtórnie opublikować przypisywane Numie Pompiliuszowi regulacje, które pierwotnie wystawił na dębowych tablicach na Forum wnuk Nume, Ankus Marcjusz. Problem w tym, że nic takiego prawdopodobnie nie miało miejsca. Spójrzmy na teksty źródłowe:

Liv. 1,32,2: *Qui [scil. Ancus Martius] ut regnare coepit, et avitae gloriae memor et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus aut prave cultis, longe antiquissimum ratus sacra publica ut ab Numa instituta erant facere, omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata proponere in publico iubet.*

Liwiusz podał, że Ankus Marcjusz chciał powrotu do skrupulatnego obchodzenia rytów religijnych, zaniedbanych za poprzedniego króla. W tym celu nakazał pontyfikowi skopiowanie i opublikowanie religijnych komentarzy Nume. W podobnym duchu pozostaje wypowiedź Dionizjusza z Halikarnasu. Autor ten podał także informację o powtórnej publikacji zebranych regulacji przez Papiriusa w okresie Republiki:

²⁴ Ibidem, s. 201.

²⁵ D. 1,2,2,7.

²⁶ *Gens Papiriana*, która pod koniec Republiki rościła sobie monopol urzędów religijnych, chlubiła się tym, że z jej szeregów wywodził się zarówno pierwszy *pontifex maximus*, jak i pierwszy *rex sacrorum*, Manius Papirius – por. G. Szemler, *The Priests of the Roman Republic. A Study of Interactions between Priesthoods and Magistracies*, Bruxelles 1972, s. 50. Autor zauważa równocześnie, że tradycja rodu Papiriuszy przed okresem decemwirów istniała najprawdopodobniej po to, żeby usprawiedliwić nazwę *ius Papirianum*.

²⁷ D.1,2,2,2. Pomponius pisał o Sextusie, zaś w D.1,2,36 z kolei o Publiusz Papiriuszu, który zebrał *leges regiae* w całość. Ta sama *gens* i to samo dzieło uprawdopodobnia, że jurecy chodzi o jedną osobę, niewykluczone zatem, że tak naprawdę pisał o Gaiusie Papiriuszu, zwłaszcza że miał on żyć w tych samych czasach co Superbus, co czyni prawdopodobnym jego działanie w okresie wczesnej Republiki.

DH. 3,36,4: καὶ τὰς περὶ τῶν ἱερῶν συγγραφάς, ἃς Πομπήλιος συνεστήσατο, παρ' αὐτῶν λαβὼν ἀνέγραψεν εἰς δέλτους καὶ προὔθηκεν ἐν ἀγορᾷ πᾶσι τοῖς βουλευμένοις σκοπεῖν [...] οἳ τε νόμοι καὶ αἱ περὶ τῶν ἱερῶν διαγραφαί· μετὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τῶν βασιλέων εἰς ἀναγραφὴν δημοσίαν αὐθις ἤχθησαν ὑπ' ἀνδρὸς ἱεροφάντου Γαῖου Παπυρίου, τὴν ἀπάντων τῶν ἱερῶν ἡγεμονίαν ἔχοντος.

Teksty Liwiusza i Dionizjusza z Halikarnasu powstały mniej więcej w tym samym okresie, nie ma żadnych wcześniejszych wzmianek o tym wydarzeniu. Cycero wydaje się nie znać takiego zbioru²⁸. Pisząc list do Papiriusa Paetusa, wymieniał zasługi członków różnych gałęzi jego rodu. O *ius Papirianum* nie wspomniał nawet mimochodem. Brak tekstów źródłowych na jego temat nie jest, oczywiście, dowodem nieistnienia zbioru. Wydaje się jednak, że wzmianki o nim powinny istnieć, zważywszy na doniosłość opublikowania *leges regiae* dla rozwoju prawa. Co zatem się wydarzyło? Bardzo prawdopodobną teorię, pierwszy raz sygnalizowaną w XIX wieku, przekazuje Duncan McRae²⁹. Teoria ta przypisuje autorstwo zbioru Graniusowi Flaccusowi³⁰, żyjącemu w I wieku przed naszą erą znawcy prawa rzymskiego i religii, który dla nadania swojej pracy większego znaczenia powiązał jego powstanie z mitycznym Papirusem. Współcześni mu autorzy nie zorientowali się w fałszerstwie i przekazali potomnym tradycję o istnieniu wczesnorepublikańskiego zbioru *leges regiae*. Nie znaczy to, oczywiście, że regulacje zawarte w dziele Flaccusa nie przekazywały zawartości ustaw królewskich³¹, informacje o ich zawartości merytorycznej mogły być przekazywane w tradycji ustnej lub istnieć w archiwach pontyfików³², skąd Granius zaczerpnął wiedzę o nich.

O *ius Papirianum* wspominał także Pomponius w Digestach.

D.1,2,2,2 (Pomp. l.s. enchir.): *Quae omnes conscriptae exstant in libro Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthii filius, ex principalibus viris. Is liber, ut diximus, appellatur ius civile Papirianum, non quia Papirius de suo quicquam ibi adiecit, sed quod leges sine ordine latas in unum composuit.*

²⁸ Cic., *ad fam.*, 9,21.

²⁹ D. McRae, *Legible Religion*, London 2016, s. 46 i literatura tam podana.

³⁰ O komentarzu Graniusa Flaccusa do *ius Papirianum* wspomina nawet Paulus w tekście zachowanym w Digestach: D. 50,16, 144. Zob. także A. Arthur Schiller, *Roman Law: Mechanisms of Development*, Hague 1978, s. 140 i nast.

³¹ D. McRae (op. cit., s. 46) słusznie zauważa, że regulacje musiały współgrać z obowiązującym prawem i tradycją okresu królewskiego, bowiem inaczej nie byłyby wiarygodne.

³² P. Voci, *Diritto sacro romano in età arcaica*, "Studia et Documenta Historiae et Iuris" 1953, nr 19, s. 90 i nast.

To źródło jest jednak jeszcze późniejsze, zarówno oryginał Pomponiusa, jak i wersja z Kodyfikacji Justyniańskiej. Nie stanowi zatem tym bardziej potwierdzenia spisania *ius Papirianum* na początku Republiki. Jest natomiast dowodem na to, że tradycja istnienia tego zbioru miała się dobrze także w prawie klasycznym i poklasycznym.

O tym, że znajomość prawa wiązała się z działalnością sakralną, świadczy chociażby to, że niekiedy członkowie kolegium pontyfików, oprócz sprawowania funkcji kapłańskich, byli też prawnikami. Najstynniejszym jurystą-pontyfikiem był Kwintus Mucjusz Scewola, *pontifex maximus* od 89 roku przed naszą erą³³.

5. Pontyfikowie w polityce

Polityczna rola pontyfików przejawiała się w wielu aspektach. Niewątpliwie jednym z nich było wspomniane już prowadzenie kalendarza *dies fasti i nefasti*, bowiem to właściwie od ich decyzji zależała możliwość prowadzenia działalności publicznoprawnej przez urzędników i prywatnoprawnej przez obywateli. Kolejnym z nich był ich udział w wyborze i inauguracji kapłanów.

Liv. 40,42, 8–9: *de rege sacrificulo sufficiendo in locum Cn. Corneli Dolabellae contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem, quem ut inauguraret pontifex magistratu sese abdicare iubebat. 9. recusantique id facere ob eam rem multa duumviro dicta a pontifice, deque ea, cum provocasset, certatum ad populum.*

Historyk przekazał informację o sporze zaistniałym w 180 roku przed naszą erą pomiędzy pełniącym urząd *pontifex maximus* Gaiusem Serviliusem a Lucjusem Corneliusem Dolabellą, jednym z *duumviri navales*. Spór dotyczył obsadzenia urzędu *rex sacrificulus* w miejsce zmarłego podczas epidemii Gneiusa Corneliusa Dolabelli. Kapłan kazał Dolabelli zrzec się pełnionej funkcji, aby móc go inaugurować na następcę Gneiusa. Gdy Dolabella odmówił, nałożył na niego grzywnę, od czego *duumvir* odwołał się do ludu. Gdy zgromadzenie rozpatrywało *provocatio*, przychylając się do decyzji pontifeksa, na niebie pojawił się niekorzystny znak, przerywając zgromadzenie. Pontyfikowie stwierdzili zatem, że pojawiła się przeszkoda sakralna (*religio*) w inauguracji Dolabelli, w związku z czym powołano innego *rex sacrificulus*³⁴.

³³ D. 1,2,2,41; T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, II, New York 1952, s. 37.

³⁴ Liv. 40,42,10–11.

Tekst wyraźnie wskazuje na niemożność łączenia pewnych funkcji. Gdyby bowiem chodziło tylko o to, że Dolabella nie chciał zostać *rex sacrificulus*, bo blokowałoby mu to dalszą karierę polityczną, nie byłoby potrzeby rezygnacji przez niego ze sprawowanego urzędu, który przecież był kadencyjny. Pokazuje także, że pontyfikowie, a przynajmniej ich zwierzchnik, mogli mieć wpływ na obsadzanie magistratur, a także mogli nakładać grzywny, zaś od ich decyzji przysługiwało *provocatio ad populum*.

Powiązanie urzędów kapłańskich z polityką jeszcze wyraźniejsze stało się po przekazaniu uprawnienia do wyboru *pontifex maximus* w gestię zgromadzeń ludowych, a konkretniej 17 losowo wybranych *tribus*. Najprawdopodobniej stało się to przed 254 rokiem przed naszą erą, kiedy to został wybrany pierwszy plebejski *pontifex maximus*, Tiberius Coruncanius³⁵. Na pewno taki wybór został przeprowadzony w 212 roku przed naszą erą:

Liv. 25,5,2: *comitia inde pontifici maximo creando sunt habita; ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit.*

Po uchwaleniu *lex Domitia*³⁶ w 103 roku przed naszą erą *tribus* owe, nazwane *comitia sacerdotum*, wybierały już wszystkich pontyfików, a także innych kapłanów³⁷. Sulla usiłował powrócić do procedury *cooptatio*, ostatecznie jednak *lex Atia de sacerdotis*³⁸ ugruntowała wybieralność pontyfików³⁹. Głównym celem uchwalenia tego plebiscytu było umożliwienie Juliuszowi Cezarowi zostania *pontifex maximus* z woli obywateli. Miało to wzmocnić jego pozycję polityczną.

Pontifex maximus był także uprawniony do zwoływania i przewodniczenia zgromadzeniom ludowym. Zgromadzenia takie nazywały się *comitia calata*, a dokonywano na nich inauguracji kapłanów, *sacrorum detestatio* oraz sporządzano testamenty⁴⁰.

³⁵ Liv., *Per.* 18; T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, New York 1951, s. 210.

³⁶ Vell. Pat. 2,12,3; G. Rotondi, op. cit., s. 329; Por. L.R. Taylor, *The Election of the Pontifex Maximus in the Late Republic*, „Classical Philology” 1942, nr 37, s. 421 i nast.

³⁷ Cic., *leg. agr.* 2,17.

³⁸ G. Rotondi, op. cit., s. 380.

³⁹ DC. 37,37,1; H. Kowalski (op. cit., s. 21) określa ten plebiscyt jako *lex Labiena*.

⁴⁰ Gell. 15,27,1–3. Por. także A. Tarwacka, *Czym są zgromadzenia kalarne, czym kurialne, czym centurialne, czym trybusowe, czym wiec; oraz podobne sprawy z tym związane – Aulus Gellius, ‘Noce attyckie’ 15,27. Tekst – tłumaczenie – komentarz, „Zeszyty Prawnicze”*

Warto też wspomnieć, że udział pontyfików był też niezbędny przy niektórych sprawach rodzinnych, w tym przy adrogacji, co mogło mieć niebagatelne znaczenie polityczne, jak chociażby w przypadku Klodiusza⁴¹. Przed zwołaniem zgromadzenia, na którym adrogacja miała zostać przeprowadzona, pontyfikowie osądzali zasadność dokonania przysposobienia⁴², badając między innymi zdolność do prokreacji adrogującego. O politycznych implikacjach adrogacji Klodiusza napisano wiele⁴³.

Także kwestii przysposobienia dotyczyła odpowiedź skierowana do kolegum pontyfików w czasach Antoninusa Piusa:

G. 1,102: *Nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse videbitur, cum quibusdam condicionibus permissum est.*

Gaius kładł tu jednak nacisk na list, skierowany do pontyfików, w którym to cesarz zezwalał w określonej sytuacji na dokonanie przysposobienia (a dokładniej przysposobienia osoby niedojrzałej, bo tego dotyczy ten fragment w całości), jeśli jego przyczyna byłaby słuszna. Możliwe, że list ten był odpowiedzią na pytanie, które pontyfikowie skierowali do cesarza. W tym przypadku to decyzja cesarza była wiążąca, nie pontyfików. Wypowiedź Gaiusa wydaje się jednak wskazywać, że nadal

2014, nr 14.1, s. 221. O zgromadzeniach także J. Zabłocki, *Kompetencje 'patres familias' i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle 'Noctes atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990, s. 30 i nast.

⁴¹ Na ten temat szerzej E. Loska, op. cit., s. 68 i nast. i literatura tam cytowana.

⁴² Gell. 5,19,5–9; Zwrot *comitia arbitris pontificibus praebentur* nie jest jednoznaczny, taka jego interpretacja wydaje się jednak najwłaściwsza – por. J. Zabłocki, *Kompetencje 'patres familias'...*, s. 118. Odmienne podejście prezentował G.W. Botsford, *The Roman Assemblies from Their Origin to the End of the Republic*, New York 1909, s. 161 – autor uważał, że po wydaniu przez pontyfików zgody na adrogację zgromadzeniu przewodniczył *pontifex maximus*. Ciekawe podejście przedstawiła M. Zabłocka, *Początki adrogacji niedojrzałych w prawie rzymskim*, „Zeszyty Prawnicze” 2019, nr 19.1, s. 175 – zdaniem autorki to pontyfikowie stawiali wniosek dokonania *adrogatio*. Na temat kognicji pontyfików przy adrogacji zob. także J. Zabłocki, *L'adrogatio nel diritto romano*, [w:] *Leges sapere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Święcicka-Wystrychowska, A. Kremer, Kraków 2008, s. 726 i nast. oraz A.M. Seelentag, *Ius pontificium cum iure civili coniunctum. Das Recht der Arrogation in klassischer Zeit*, Tübingen 2014, s. 82 i nast.

⁴³ Najobszerniejszą monografię o Klodiuszu napisał W.J. Tatum, *The patrician Tribune. Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill–London 1999. Późniejszą bibliografię na temat jego adrogacji podaje E. Loska, op. cit.

przed adrogacją zasięmano opinii pontyfików – a skoro oni mieli wątpliwości, o ich rozwianie poprosili cesarza. Warto jednak pamiętać, że Antoninus Pius jako cesarz sprawował także urząd *pontifex maximus*.

Tak było od 12 roku przed naszą erą, kiedy to po śmierci Marka Emiliusza Lepidusa, ostatniego republikańskiego *pontifex maximus*, stanowisko objął Oktawian. Od tego momentu to kolejni cesarze sprawowali ten urząd⁴⁴, co niewątpliwie ugruntowało jego rolę polityczną.

6. Zakończenie

Pontyfikowie mieli znaczący wpływ na tworzenie prawa i politykę. W okresie rzymskiej republiki te funkcje, tak jak w przypadku urzędników były nierozdzielne i trudne do rozdzielenia. Tak naprawdę próba pokazania, które działania mogły mieć większy wpływ na prawo, a które na politykę, skazana jest na niepowodzenie⁴⁵. Zezwolenie pontyfików na adrogację Kłodiusza do rodu plebejskiego wpłynęło zarówno na jego działalność prawodawczą, jak i polityczną – obie mógł prowadzić jako trybun plebejski, a nie urzędnik patrycjuszowski.

Niedocenianą pod względem wpływu na prawo i politykę funkcją pontyfików było prowadzenie kalendarza. Nie wydaje się ona w procesie legislacyjnym funkcją wyłącznie techniczną, ale mogła mieć wpływ także na merytoryczną zawartość uchwalanych ustaw. Hipotetycznie bowiem pontyfikowie mogli blokować jakąkolwiek aktywność polityczną czy legislacyjną urzędników, a co za tym idzie – także zgromadzeń ludowych i senatu, ogłaszając cały rok *dies nefasti*. I mogło tak być chociażby, jeśli byliby oni przeciwni treści wniosków stawianych przez urzędników czy kandydaturze danej osoby. Tak się jednak, wedle zachowanych źródeł, nigdy nie stało.

⁴⁴ S.R.F. Price, *The Place of Religion: Rome in the Early Empire*, [w:] *Cambridge Ancient History*², vol. 10, *The Augustan Empire, 43 B.C.–A.D. 69*, ed. A.K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott, Cambridge 1996, s. 827; E. Bianchi, *Il 'rex sacrorum' a Roma e nell'Italia antica*², Milano 2017, s. 160 i nast.

⁴⁵ Socjologowie prawa mogliby może pokusić się o rozgraniczenie tych ról z punktu widzenia współczesnych teorii, takie podejście wykracza jednak poza założenia niniejszego artykułu.

Bibliografia

- Bianchi Edoardo., *Il 'rex sacrorum' a Roma e nell'Italia antica*², Milano 2017.
- Botsford George Willis, *The Roman Assemblies from Their Origin to the End of the Republic*, New York 1909.
- Broughton Thomas Robert Shannon, *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. I–II, New York 1951–1952.
- Franchini Lorenzo, *Voti di guerra e regime pontificale della condizione. La riforma del 200*, „Diritto@Storia” 2005, nr 4, <https://www.dirittoestoria.it/4/Tradizione-Romana/Franchini-Voti-di-Guerra.htm> (dostęp: 26.09.2025).
- Gillmeister Andrzej, Musiał Danuta *W cieniu Kapitolu. Religia starożytnych Rzymian*, Kraków 2012.
- Kosior Wojciech, *Reformy rzymskiego kalendarza – uwagi do badań nad prawem rzymskim*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2019, nr 17.3, s. 51–86.
- Kowalski Henryk, *Pontifex maximus w religii i państwie rzymskim*, „Vox Patrum” 2004, nr 24, s. 19–31.
- Loska Elżbieta, *Rola kapłanów przy adrogacji w okresie republiki a przypadek Publiusza Klodiusza*, „Studia Prawnicze KUL” 2022, nr 3, s. 61–76.
- Price Simon R.F., *The Place of Religion: Rome in the Early Empire*, [w:] *Cambridge Ancient History*², vol. X, *The Augustan Empire, 43 B.C–A.D. 69*, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott, Cambridge 1996, s. 812–847.
- McRae Duncan, *Legible Religion*, London 2016.
- Rotondi Giovanni, *'Leges publicae populi Romani'*, Milano 1912.
- Sandberg Kaj, *Magistrates and Assemblies. A Study of Legislative Practice in Republican Rome*, Rome 2001.
- Schiavone Aldo, *Prawnik*, [w:] *Człowiek Rzymu*, red. Andrea Giardina (tłum. Paweł Bravo), Warszawa 1997, s. 107–122.
- Schiller A. Arthur, *Roman Law: Mechanisms of Development*, Hague 1978.
- Seelentag Anna Margarete, *Ius pontificium cum iure civili coniunctum. Das Recht der Arrogation in klassischer Zeit*, Tübingen 2014.
- Szemler George J., *Religio, Priesthoods and Magistracies in the Roman Republic*, „Numen” 1971, nr 18.2, s. 103–131.
- Szemler George J., *The Priests of the Roman Republic. A Study of Interactions between Priesthoods and Magistracies*, Bruxelles 1972.
- Tatum W. Jeffrey, *The patrician Tribune. Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill–London 1999.
- Tarwacka Anna, *O początkach prawa i wszystkich urzędów oraz o następstwie prawników. 2 tytuł 1 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, nr 3.1, s. 197–242.

- Tarwacka Anna, *Czym są zgromadzenia kalarne, czym kurialne, czym centurialne, czym trybusowe, czym wiec; oraz podobne sprawy z tym związane* – Aulus Gellius, 'Noce attyckie' 15,27. Tekst – tłumaczenie – komentarz, „Zeszyty Prawnicze” 2014, nr 14.1, s. 217–223.
- Taylor Lily Ross, *The Election of the Pontifex Maximus in the Late Republic*, „Classical Philology” 1942, nr 37, s. 421–424.
- Voci Pasquale, *Diritto sacro romano in età arcaica*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1953, nr 19, s. 38–103.
- Warde Fowler William, *The Religious Experience of the Roman People. From the Earliest Times to the Age of Augustus*, London 1911.
- Wissowa Georg, *Religion und Kultus der Römer*, München 1912.
- Zabłocka Maria, *Początki adrogacji niedojrzałych w prawie rzymskim*, „Zeszyty Prawnicze” 2019, 19.1, s. 173–188.
- Zabłocki Jan, *Kompetencje „patres familias” i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle „Noctes atticae” Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990.
- Zabłocki Jan, *L'adrogatio nel diritto romano*, [w:] *Leges sapere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. Wacław Uruszczak, Paulina Święcicka-Wystrychowska, Andrzej Kremer, Kraków 2008, s. 719–732.
- Zieliński Tadeusz, *Religia Rzeczypospolitej Rzymskiej*, Toruń 2000.

► STRESZCZENIE

Pontyfikowie – prawo i polityka

W artykule omówione zostały główne funkcje, jakie kolegium kapłańskie pontyfików wypełniało w okresie Republiki. Podzielić je można na te związane z prawem sakralnym, czy szerzej, prawem publicznym, i te dotyczące prawa prywatnego. W obu przypadkach pontyfikowie byli uprawnieni do interpretacji prawa, a ich działalność mogła mieć niebagatelne znaczenie polityczne. Trudno natomiast rozdzielić w ich aktywności prawo od polityki.

Do pierwszej grupy, funkcji sakralnych i publicznoprawnych, należało prowadzenie kalendarza *dies fasti* i *nefasti*, wydawanie dekretów dotyczących konieczności i procedury składania ofiar i organizacji *ludi* w przypadku pojawienia się niekorzystnych znaków lub błędów rytualnych podczas sprawowania funkcji publicznych przez urzędników czy też po złożeniu przez urzędnika ślubowania bóstwu. Kolejną istotną funkcją sakralną pontyfików był udział w wyborze i inauguracji kapłanów, także z innych kolegiów. Kapłani ci, a przynajmniej ich zwierzchnik, mogli mieć także wpływ na obsadzanie magistratur, a także mogli nakładać grzywny, zaś od ich decyzji przysługiwało *provocatio ad populum*.

Niezmiernie istotna w działalności kolegium pontyfików była interpretacja prawa sakralnego. Członkowie kolegium odgrywali ważną rolę w procedurze adrogacji – procedury przysposobienia, która miała charakter zarówno publiczno-, jak i prywatnoprawny. Najwięcej informacji na ten temat przekazane zostało przez Cyserona w związku z nieprawidłowościami, których pontyfikowie dopuścili się przy adrogacji Publiusza Kłodiusza.

Do drugiej grupy funkcji kolegium należy dokonywanie interpretacji prawa prywatnego – w okresie archaicznym właściwie tylko oni znali *ius civile* i *legis actiones* z niego wynikające. Niekiedy pontyfik był także jurystą, jak w przypadku Kwintusa Muciusa Scaevoli. Wzajemny wpływ polityki państwowej na kolegia kapłańskie stał się bardzo widoczny po przekazaniu uprawnienia do wyboru *pontifex maximus* w gestię zgromadzeń ludowych, a najwyraźniejszy chyba po przekazaniu funkcji zwierzchnika kolegium princepsowi. W artykule została także omówiona kontrowersja dotycząca datowania zbioru *ius Papirianum*.

► SUMMARY

Pontifical College – Law and Politics

The article discusses the main functions that the priestly college of pontiffs performed during the Republic. They can be divided into those related to the sacred law, or more broadly, the public law, and those related to the private law. In both cases, pontiffs were entitled to interpret the law, and their activities could have had immense political significance. It is difficult, however to separate law from politics in their actions.

The first group, one of the sacred and public law functions, included managing the *dies fasti* and *nefasti* calendar, issuing decrees regarding the necessity and procedure of offering sacrifices and organising *ludi* in the event of unfavourable signs, or ritual errors appearing during the performance of public functions by officials, or after an official took an oath to the deity. Another important sacral function of pontiffs was participating in the election and inauguration of priests, also from other colleges. Additionally, those priests, or at least their superior, could influence the appointment of magistrates and impose fines, and their decisions were subject to the *provocatio ad populum*.

The interpretation of the sacred law was essential in the activities of the college of pontiffs. Members of the college played an important role in the *adrogatio* procedure – an adoption method that was both public and private in nature. Most information on this subject was provided by Cicero in connection with the irregularities committed by the pontifices during the adrogation of Publius Clodius.

The other group of functions of the college included interpreting the private law; in the archaic period, they were actually the only ones who knew the *ius civile* and *legis actiones* resulting from it. It happened that a pontiff was also a jurist, as in the case of Quintus Mucius Scaevola. The mutual influence of the state policy on the priestly colleges became very visible after the power to elect the *pontifex maximus* was transferred to the people's assemblies, and perhaps most clearly after the function of the head of the college was transferred to the princeps. The article also discusses the controversy regarding the dating of the *ius Papirianum* collection.